

В.І. Доротюк,

кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник,
завідувач відділу профільного навчання Інституту педагогіки НАПН України

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНДИВІДУАЛЬНИХ ВІДМІННОСТЕЙ ПСИХІКИ ЛЮДИНИ

Вже давно стало абетковою істиною, що вирішення багатьох практичних проблем у різних сферах виробництва, освіти, культури неможливе без урахування особливостей окремих людей: їх творчої активності, здібностей, вибору цінностей, стійких професійних якостей, стилю керівництва, типу реагування в екстремальних умовах, адаптаційних можливостей інтелекту. У зв'язку з цим використання надійних, апробованих, перевірених досвідом психодіагностичних методик, виявлення індивідуальних особливостей людей є вкрай необхідним. Як свідчить досвід практичної психології, особливо, найбільш розповсюдженими і такими, що інтенсивно і широко застосовуються у практиці психологічного діагностування, є тестові методики. Використання будь-яких тестових методик для психодіагностики психічних якостей, а особливо таких, як індивідуальні відмінності, вимагає глибокого теоретичного обґрунтування. Тим більше, що проблема індивідуальних відмінностей, їх типології не є остаточно вирішеною.

Відомо, що перші спроби створення типології індивідуальних відмінностей у характері людей мають свої витoki ще у другому столітті до нашої ери. Так, ще Гіппократ виділив чотири типи темпераментів. Хоча у своїх теоретичних міркуваннях Гіппократ спирався на рівень знань того часу, проте наявність індивідуальних відмінностей у темпераменті ніхто ще не спростував. Подальший розвиток знань у психологічній науці дозволив виділити і такі індивідуальні складові, як характер і здібності. Дослідження, які велись у напрямку створення типології характеру і здібностей були значно менш успішними: адже всі спроби створити типологію характерів не знайшли свого вирішення. Що стосується здібностей, то й тут досить важко обґрунтувати можливість виявлення певних типологій, окрім типології за предметною спрямованістю і рівнем розвитку.

Більш результативним виявився напрямок дослідження індивідуальних відмінностей, в яких розв'язувалось питання пошуку передумов індивідуальних особливостей та їх прояву в конкретній діяльності людини. Перш за все, це роботи І.П. Павлова, Б.М. Теплова, В.Д. Небиліцина. Так, за експериментальними дослідженнями І.П. Павлова темпераментам еквівалентні типи нервової системи: «слабкий» тип ВНД (вища нервова діяльність), експліцирований на меланхолійний темперамент, «сильний

збудливий» – на холеричний, «сильний врівноважений, але інертний» – на флегматичний і «сильний врівноважений» – на сангвінічний.

Подальші експериментальні дослідження на психофізіологічному рівні, проведені Б.М. Тепловим (1959), дозволили розвинути і уточнити ідеї, що були запропоновані І.П. Павловим. Типологічний підхід Б.М. Теплова заснований на експериментальній обґрунтованості і глибині теоретичного аналізу. Б.М. Теплов зазначає, що жоден з типів нервової системи не можна оцінювати з точки зору їх важливості і вартості або як добрий чи поганий: кожен має свої позитивні і негативні сторони. Наприклад, здавалося б, найгірший – це слабкий тип нервової системи і саме він, як це вважалося раніше, є постачальником неврозів. Але дослідження Бориса Михайловича свідчать, що слабка і досить вразлива нервова система цього типу, напрочуд, високочутлива, а сильна (адаптована, життєдійна) – малочутлива до слабких зовнішніх подразників. Отже, цим був спростований оцінювальний підхід до властивостей нервової системи.

Подальше вивчення питань, пов'язаних з індивідуальними особливостями нервової системи учнями Б.М. Теплова (В.Д. Небиліцин, 1963; Равіч-Щербо, 1987 та ін.) дозволили виявити таку особливість, як динамічність цих процесів. Ці та роботи інших авторів (Б.Г. Ананьєв, 1960; В.С. Мерлін, 1972; Е.О. Голубева, 1993; В.Н. Русалов, 1970) стверджують, що властивості нервової системи є тією біологічною основою, від якої залежить формування індивідуальних особливостей людей. Так, риси характеру є соціальним утворенням за своєю спрямованістю, але динаміка поведінки, емоційність та енергетичність (харизматичність) багато в чому залежить саме від цих фізіологічних передумов. Будь-яка риса характеру за своїми зовнішніми проявами спирається на інертність або збудливість нервових процесів, їх слабкість або силу, врівноваженість чи неврівноваженість.

Дослідження Е. Кречмера (1920), а потім У. Шелдона (1950), який експериментально підтвердив типологію Е. Кречмера, дозволили довести залежність між структурою тіла людини і певними рисами її характеру.

В міру розвитку психологічної науки і практичної значущості знання індивідуальних особливостей виникла необхідність виявлення рис особистості, які є основними її характеристиками. Саме в такому напрямку йшли дослідження Г. Айзенка (1969). На підставі теоретичного аналізу робіт І.П. Павлова, Е. Кречмера, К. Юнга, Р. Вудвортса і власних експериментальних досліджень ним було сформульовано передбачення про наявність трьох основних вимірів особистості: нейротизму, екстраінтроверсії і психотизму. На думку цього автора, психічні розлади є наче продовженням індивідуальних відмінностей, що властиві людям. Відповідно нейротизм (емоційна нестійкість) є неадекватно сильна реакція по відношенню до стимулів, які викликають певну емоцію. Нейротизм не є

психічним захворюванням, але за певних умов може перерости у невроз. Поняття екстраверсії – інтроверсії було запозичено Г. Айзенком у К. Юнга, але він вклав у ці поняття інше розуміння: за Айзенком – це комплекси скоригованих між собою рис. Так, екстраверт – це людина товариська, в неї завжди широке коло знайомих, вона оптимістична, імпульсивна, але має слабкий контроль над своїми емоціями. На противагу їй інтроверт - це спокійна, дещо сором'язлива людина, інтроспективна, друзів вибирає дуже обережно, любить порядок, планує свої дії своєчасно і тримає емоції під суворим контролем. Психотизм – тип особистості, що поєднує егоцентризм, егоїзм, нечутливість і неконтактність.

Г. Айзенк розробив опитувальник, який одержав назву MPI (1956) – «Моудслейський опитувальник особистості» (Moudsley Personality Inventory). Він складається із 48 питань, на які обстежуваний повинен відповісти «так» чи «ні». В 1969 році після серій досліджень на вибірці 30 тис., осіб Г. Айзенк запропонував новий опитувальник під назвою «Айзенка особистісний опитувальник» (EPQ), призначений для діагностики нейротизму, екстраінтроверсії і психотизму.

Але, якщо інтроверсія і екстраверсія включають в себе полярні за змістом і спрямованістю риси особистості і є кардинальними типологічними характеристиками, то нейротизм і психотизм – поняття широко розгалужені. Як справедливо зазначає Л.М. Собчик, в цю категорію увійшли разом з високочутливими людьми, що мають художній тип мислення, і агресивні, імпульсивні люди, що конфліктують з оточуючими. А індивіди песимістичної спрямованості, високосензитивні опинилися разом із замкненими, пасивними, інертними. Отже, для категорії стабільності (протилежність нейротизму) полярним повинна бути агресивність, як атрибут наступальної активності, неконформності поведінки, – вважає Л.М. Собчик [218, 78].

Спираючись на положення Л.С. Виготського, С.Л. Рубінштейна, Г.С. Костюка, А.В. Брушлінського, відповідно яким особистість являє собою єдність біологічних і спеціальних факторів, Л.М. Собчик (1992) розробила систему ознак, яка охоплює фактично всю різноманітність типологічних варіантів. В її основі лежать такі полярні якості, як тривожність - агресивність, інтроверсія – екстраверсія. Вони являють собою основні і стійкі індивідуально-особистісні тенденції, а між ними розміщуються інші, проміжні і допоміжні характеристики: ригідність – лабільність, сензитивність – спонтанність, оптимістичність – песимістичність, пасивність – активність, конформізм – нонконформізм.

Л.М. Собчик підкреслює, що стійкі якості особистості, якими визначається типологічна приналежність індивіда, і є ведучими тенденціями. Ведуча тенденція проходить через всі рівні особистості. Входячи корінням у властивості нервової системи, ця тенденція визначає

характерологічні особливості, індивідуальний стиль емоційного переживання, мислення і поведінки, силу і загальну спрямованість мотивації.

Отже, в психологічній науці існує достатньо наукового інструментарію для визначення індивідуальних якостей особистості, адже, вже з часів Аристотеля і Авіценни було відомо, що кожна людина досягає певних успіхів завдяки своїм здібностям. Але як визначити їх, я знайти ту міру, завдяки якій можна сказати, що одна людина має певні здібності, допомагають теоретичні напрацювання видатних психологів та педагогів.

Список використаних джерел

1. Роменець В. А. Історія психології 20 століття. // Київ, 2017. – 1053 с.
2. Маклаков О. Г. Загальна психологія. // Санкт-Петербург, 2019. – 583 с.
4. Дружинін В. М. Психологія. // Санкт-Петербург, 2009. – 656 с.
5. Собчик Л. М. Психодіагностика. Метод і методологія. // Москва, 1990. – 78 с.
6. Костюк Г. С. Здібності та їх розвиток у дітей. // Київ, 1963. – 80 с.

А.А. Загородня,

кандидат педагогічних наук, доцент,
провідний науковий співробітник відділу історії та філософії освіти
Інституту педагогіки НАПН України

ВИКОРИСТАННЯ ПОЛЬСЬКОГО ДОСВІДУ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ ЕКОНОМІЧНОЇ ГАЛУЗІ В СИСТЕМІ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

Соціально-економічні зміни в суспільстві та економіці, вступ України в міжнародний освітній простір зумовлюють істотне підвищення вимог до якості професійної підготовки фахівців економічної галузі, рівня сформованості їх професійної компетентності та конкурентоспроможності, а також реформування системи вищої освіти, оновлення її стану, змісту й структури. Стан сучасної економічної освіти в Україні зумовлений необхідністю переходу до нових засад формування й розвитку економічних знань. У «Концепції розвитку економічної освіти» (2003 р.) зазначено, що економічна освіта на сучасному етапі розвитку нашої держави визначається завданнями переходу до демократичної й правової держави, ринкової економіки, необхідності її наближення до світових тенденцій економічного і суспільного розвитку [3].

Система вищої економічної освіти України в контексті формування світового освітнього простору потребує низки важливих заходів щодо її вдосконалення. *Важливим* аргументом на користь необхідності використання польського досвіду в навчанні фахівців економічної галузі